

ALEKSIS KIVI RUNOILIJANA

TORSTEN PETTERSSON

Onni ja yksinäisyys

Aleksis Kiven traaginen runomaailma

Laatiessani laajan suomenkielisen runouden antologian *Skapa den sol som inte finns* (2012) luin luonnollisesti toimittajan näkökulmasta muun muassa Kiveä arvioiden runojen laatua ja edustavuutta. Nyt olen Kivi-tutkijoiden pyynnöstä palannut runoihin tutkijana, jolloin huomio kääntyy mahdollisuuteen sanoa kohteesta jotain uutta ja mielenkiintoista. Tämä tarkoittaa humanistisissa tieteissä yleensä sitä, että kohde on nähtävä jossakin mielessä ongelmana tai arvoituksena, jota tutkija pyrkii ratkaisemaan kiintoisaa uutta ymmärrystä tarjoavalla tavalla. Ongelma voi olla ilmeinen ja yleisesti tunnettu tai huomiotta jäänyt piilo-ongelma, jonka tutkija ensin muotoilee löytääkseen sitten ratkaisun.

Kiveä lukiessani havaitsin, että yksittäisinä luomuksina runot olivat varsin selkeitä eivätkä siis mainitussa mielessä ongelmallisia. Kiintoisiksi nousivat sen sijaan runojen keskinäiset suhteet ja lopulta tutkimuskysymys: Mitkä tekijät yhdistävät näennäisesti eri suuntiin harottavat yksittäiset runot yksilölliseksi ja verraten yhtenäiseksi runomaailmaksi? Tällaisen analyysiotteen lähtökohdaksi sopii Yrjö Sepänmaan kuvaama suuntautuminen kirjailijakuvaan:

Aleksis Kivi on persoona, joka on johdettavissa teoksistaan, muuta kautta häntä ei ole olemassa. – – Hän on tuotantoa säätelevä prinssiipi. Aleksis Kiven tutkimus on tällä tasolla teosten tutkimukseen pohjautuvaa yleistyksien tekemistä ja kokoavien piirteiden hakemista. Kun luonnehdimme persoona, yritämme tavoittaa sitä mikä on ominaista, leimallista, muunnelmia toistuvaa, tyyppillistä. (Sepänmaa 1984: 61; vrt. Sepänmaa 1986.)

Tämän yleisnäkemyksen puitteissa huomioni rajautuu ensisijaisesti Kiven runotuotantoon. Lisäksi sitä ohjaa Georges Poulet'n ja Jean-Pierre Richardin viitoittama fenomenologinen kiinnostus eksistenssin perustekijöihin pikemminkin kuin esimerkiksi historiallisiin tai topografisiin seikkoihin (jotka sinänsä voivat olla toistuvia ja tyyppillisiä). Seuraan kuitenkin jo aikaisemmin muotoilemaani yleistä kannanottoa fenomenologiaan:

[Jag håller] inte med om att de mönster man kan finna i ett författarskap skall likställas med författarens djupt liggande medvetandestrukturer, hans eller hennes sätt att uppfatta verkligheten som sin "livsvärld". Detta är i den renodlade fenomenologin snarare ett diskutabelt postulat än ett bevisat eller bevisbart faktum. Min uppfattning är att ett litterärt verk inte kan likställas med något enskilt fenomen utanför det. Snarare är det att likna vid en korsväg där en mängd olikartade krafter sammanstrålar: individuellt och kulturellt betingade medvetandestrukturer och psykiska behov, gestaltningsmodeller tillhandahållna av språket och de litterära formerna, estetisk och publiktillvänd beräkning – och den skapande fantasins oberäkneliga och innovativa omkopplingar mellan dessa beståndsdelar. (Pettersson 2001: 19–20.)

Toisin sanoen harjoittamani analyysi keskittyy luovaan subjektiin sellaisena kuin se ilmenee kirjailijan teoksissa kulttuurin ja oman elämän tarjoamia osatekijöitä muotoilevana – usein yhtenäistävänä – voimana.

Pyrkimys kuvata yhtenäistäviä, eksistentiaalisia ja runotuotannossa laajalle leviäviä muotoiluperiaatteita erottaa tutkielmani aikaisemmasta Kivi-tutkimuksesta. Vastaavaan eivät tietenkään tähtää yksittäisten runojen tai muutaman runon analyysit, mutta myös kattavammat esitykset saattavat käsitellä vain yksittäisiä runoja yksi toisensa perään ("Myöhäinen lyriikka", Koskimies 1974: 239–259) tai järjestää ne ulkokohtaisesti tutkijan olettamien vaikutteiden mukaan (Tarkiainen 1950: 274–297). Siinä määrin kuin tutkimus on ylipäänsä pyrkinyt yhtenäiseen kokonaisnäemykseen, sitä on lähinnä haettu sellaisista kompositioperiaatteista kuin "kuusitahtinen trokee" tai "rauhallinen pitkä valmistelu, voimakas kiihdytys ja kauniisti vaimennettu loppu" (Viljanen 1964: 511; vrt. Viljanen 1953: 41 ja 97). Laaja-alaisemmin mutta myös epämääräisemmin on kommentoitu luontoa *Kanervalan* toistuvana topoksena (Haapala 2012) tai Kiven havainnollista realismia (esim. Tarkiainen 1950: 318–319, Viljanen 1953: 79–80, Koskimies 1974: 120–121, 124).

Jollakin tavoin Kiven runoja on toki yhdistelty ja ryhmitelty, mutta moneen irralliseen ryhmään ja verraten pinnallisten motiivien perusteella. Lauri Viljanen on todennut aivan oikein: "Tutkimus on siinä suhteessa tehnyt paljon syntiä luokittelun käytännöllisen helppouden vuoksi, tehnyt vääryyttä runoilijalle elävänä persoonallisuutena ja hänen runoilleen orgaanisina luomuksina." (1953: 51.) Esimerkkejä ovat "Maalaiskuvien ja -toimintojen ryhmä", "Puhdas impi. Äiti ja lapsi", "Eroottiset, erittelevät runot" (Koskimies 1974: 6) ja vastaavasti ilman väliotsikoita V. Tarkiaisen (1950: 297–321) ja V. A. Koskenniemen (1934: 189–216) kirjoissa. Hajottaapa Viljanen itsekin runot sellaisiin toisistaan irrallisiin "teemoihin" kuten "Äiti ja lapsi", "Lähtevä neito" ja "Tunnustusrunoja" (Viljanen 1953: 54–61, 62–69 ja 149–165). Niinpä *Aleksis Kiven runomaailma*, Viljasen kirjan nimi, ei viime kädessä tarkoita paljoakaan muuta kuin "Aleksis Kiven runot", siinä missä minun otsikkoni viitekohta on lähinnä Jean-Pierre Richardin yhtenäistäviä fenomenologisia periaatteita soveltava tutkimus *L'Univers imaginaire de Mallarmé* (1961).

Kokonaisuutena katsoen aikaisempi tutkimus ei siis tarjoa tutkielmalleni kovin läheistä keskusteluyhteyttä. Pyrin kuitenkin viittaamaan siihen silloinkin, kun sen esittämät analyysieihini liittyvät huomiot eivät ole erityisen kauaskantoisia.

Ennen varsinaista erittelyä on vielä kysyttävä: Mitkä ovat Aleksis Kiven runot? Tavallaan tietysti kaikki koottujen runojen tekstit (joista Kiven elinaikana julkaisemattomien tekstien lisäksi käytän pikemminkin hänen *Kirjallisessa Kuukauslehdessä* ja *Kanervalassa* julkaisemiaan versioita kuin toisintoja). Toisaalta kuitenkin sijoittuminen samoihin kansiin ja tekstien mitallisuus ovat ehkä harhaanjohtavia ominaisuuksia. Muista teksteistä erottuvat nimittäin ”Kontiolan kaski” – Viljasen mukaan ”suurimuotoinen eepillinen kuvitelma” (1953: 96) – ja ”Paimentyttö”, joka on ilmestynyt erillisenä runokertomuksena. Lisäksi ”Atalantta” – ”pieni runomittainen novelli” (Koskenniemi 1934: 206) – on näiden tapaan pituudeltaan noin kuusisataa riviä eli kaksi kertaa pitempi kuin neljänneksi pisin runo ja kolme kertaa pitempi kuin viidenneksi pisin runo. Näissä kolmessa tapauksessa on siis kysymys laajahkoista runoelmista,¹ jotka tavallaan rakentavat sillan runouden ja Kiven muun tuotannon välille. Siirrän siksi nämä tekstit omaan ryhmäänsä. Kuvaan ensin Kiven runomaailmaa muiden runojen perusteella ja tarkastelen sen jälkeen, miten siihen suhteutuvat ”Paimentyttö”, ”Atalantta” ja ”Kontiolan kaski”. Sen sijaan tutkielmani ulkopuolelle jäävät Kiven romaanissa ja hänen näytelmissään esiintyvät runot, joita pitää tarkastella kulloisenkin kokonaisuuden osatekijöinä.

Kerronnallisuus

Tällä tavalla rajaamani runokorpuksen puitteissa Kiven runomaailma koostuu nähdäkseni kolmesta perusulottuvuudesta. Valotan vuoron perään kerronnallisuutta, yksinäisyyttä sekä onnen ja onnettomuuden välistä jännitettä. Lopulta kahdesta viime mainitusta kasvaa kuva Kiven runomaailman traagisesta luonteesta, jonka perusteella V. Tarkiaisen, V. A. Koskenniemen ja Lauri Viljasen valoisat yleisnäkemykset on oikaistava.

Kerronnallisuuden osalta todettakoon ensin, että runouteen ja runollisuuteen liitetään perinteisesti kaksi muuta piirrettä, mitallisuus

¹ ”Runoelma”-sanana merkitys on *Nykysuomen sanakirjan* mukaan ”laaja(hko) runo; (pienehkö) yhtenäinen runoteos” joista esimerkkeinä mainitaan ”Lyyrillinen, kertova, idyllinen, opettavainen r. Runebergin r. ”Hanna”. Itse asiassa tässä kootaan hieman epämääräisellä tavalla yhteen kaksi erillistä merkitystä. Ne esiintyvät sekä kirjojen lajiniikkeissä että tutkimuksessa, mutta yleensä niin, että sanan käyttäjä ei ole kahtalaisuudesta tietoinen vaan olettaa ilman muuta jommankumman merkityksen vallitsevan. Nämä merkitykset ovat seuraavat: 1. ”Runoelma” on ”runo”-sanana synonyymi, jonka käytöstä ei voi vetää johtopäätöksiä ko. tekstin luonteesta, ei välttämättä edes sen pituudesta. Näin on asian laita Kaarlo Kramsun teoksessa *Runoelmia* (1878, toinen laitos 1887), jonka tekstejä on myöhemmin yleensä kommentoitu ”runoina”. 2. ”Runoelma” on laaja(hko) ja nimenomaan kertova runo (eli sanakirja ottaa esimerkin ”Lyyrillinen r.” sanan ensimmäisestä merkityksestä). Näin asian näkee Vesa Haapala (”Runoelma on runomuotoinen eepisen kirjallisuuden laji”) ja arvelee Kiven ”viittaavan sanalla runojensa kertovaan luonteeseen” *Kanervalan* alaotsikossa (Haapala 2012). Tässä merkitysvivahde ”laaja(hko)” hälvenee ja sanan käyttö lähenee siinä mielessä ensimmäistä merkitystä.

Omalta osaltani käytän sanaa selkeästi sen toisessa merkityksessä (”laaja(hko), kertova runomuotoinen teksti”). Tarkemmin sanottuna juuri laajuus erottaa mainitsemani kolme runoa Kiven muusta runotuotannosta.

ja lyyrisyys. Kiven runoutta tarkastellessa nämä täytyy kuitenkin erottaa toisistaan. Itse asiassa ne ovatkin erillisiä ilmiöitä. Mitallisuus – eli säännöllisen rytmin ja usein myös alku- tai loppusoinnun käyttö – voi esiintyä eepissä, kertovassa kirjallisuudessa, kuten *Kalevalassa*, draamatiikassa, kuten Shakespearen näytelmissä, tai lyriikassa. Kun nämä kaikki kirjallisuuden perusmuodot voivat olla myös suorasanaisia, esitystapa ei sinänsä niitä erota. Niiden välisiä oletettuja substanssieroja on perinteisesti puitu runsaasti, sielukkaasti ja epämääräisesti (vrt. esim. Staiger 1961). Käyttökelpoisemman määritelmän tarjoaa Robert Scholesin ja Robert Kelloggin esitysmuotoon keskittyvä näkemys, että epiikassa on sekä kertoja että kertomus eli aikajakumolla toisiinsa liittyviä tapahtumia; dramatiikassa on kertomus vaan ei kertojaa; ja lyriikassa on kertova tai puhuva minähahmo vaan ei kertomusta (1966: 4). Tyypillinen, puhtaasti lyyrinen minä siis mietiskelee, haaveilee, tunnelmoi ja kuvaa esimerkiksi maisemaa mutta ei esitä tapahtumajatkumosta koostuvaa kertomusta.

Aleksis Kiven runous on tietysti mitallista – ja hyvin erikoisella tavalla, koska kirjailija luo usein yksittäistä runoa varten oman mitallisen kaavan, jota kaikki säkeistöt tarkasti noudattavat mutta joka ei toistu muissa runoissa. Sen sijaan Kiven runous ei ole lyyristä. Sen perusilme on eepinen ja siellä täällä vuoropuhelun käytössään draamanomainen. Toisin sanoen runoudessaan Kivi esittää kertomuksia yhtä lailla kuin romaanissaan ja näytelmissään.² Nämä voivat olla satuja kuten ”Lintukoto”, seikkailukertomuksia kuten ”Karhunpyynti” tai visionaarisia unitarinoita kuten ”Immen unelma”. Kerronnaltaan ne voivat lisäksi muistuttaa novellia kuten ”Äiti ja lapsi” tai jopa pienoisromaanina kuten kokonaisen elämänkaaren kattava pitkä runo ”Mies”. Siinäkin tapauksessa kun eräs runo, ”Ikävyys”, nimensä ja perussubstanssinsa puolesta viittaa lyyriseen esitystapaan, Kivi vie esityksen kertomuksen suuntaan. Alettuaan synkkänä tunnelmointina runon syvä depressio ilmenee kolmannesta säkeistöstä alkaen pienenä kuviteltuna toivekertomuksena ystäväistä, jotka kaivavat puhujalle haudan, vievät hänet siihen ja peittävät sen jättämättä minkäänlaista hautakumpua.

Kiven runous koostuu siis (toisintoja erikseen laskematta) noin kolmestakymmenestä kertomuksesta, joiden perusmotiiveja ovat 1) yksinäisyys ja onni, 2) unelmointi ja utopia, 3) fyysinen toiminta, kuten eränkäynti ja metsästyks, 4) miehen ja naisen välinen suhde sekä 5) lasten edesottamukset.

² Lauri Viljanen hahmottelee tähän viittaavaa arviota todetessaan, että hän on ”ohimennen ja vasta ehdotellen ottanut lähtökohdaksi sen todennäköisyyden, että Kiven peruslaatu on eepillinen”. Tässä hän on mielestäni oikeassa, mutta tuplasti varovaisen idean esittelyn enteilemänä hänen aprikointinsa päättyy näkemykseen, että ”viipyvä hetki, lyriikan aikamuoto” on sittenkin Kiven runouden hallitseva piirre: ”tapausten riento on hänen lyriikalleen paljon vähemmän luonteenomaista kuin yleensä kuvitellaan. Viipyvä, syventyvä mielenasennoituminen on hänelle ominainen. Hän pysähtyy hartaasti hetkeen tai tilanteeseen, taikka sitten sellaiset seisahduneet tuokiot seuraavat toisiaan.” (1953: 52.) Viime kädessä Kivellä on näin Viljasen näkemyksen mukaan ”tarve saada ilmiöihin ehyt, lämmin, todella lyyrillinen tunnesuhtautuminen” (53). Kiven myöhäisempi runous muuttuu kuitenkin Viljasen mukaan eepillisemmäksi (92, 118, 145). Vrt. myös Koskimies 1974: 117, joka mainitsee Kiven kiintymisen ”aktiivisiin, toiminnallisiin elämänilmiöihin”, ja Haapala 2012, joka kommentoi eepisen ja lyyrisen äänen yhdistelyä *Kanervalassa*.

Yksinäisyys ja vaitonaisuus

Kolmesta perusulottuvuudesta ensimmäinen on siis kerronnallisuus eli teemojen kanavoiminen pikemminkin tapahtumaketjujen kuin runominän aprikoinnin kautta. Toinen ulottuvuus on toisiinsa liittyvien elementtien verkosto, josta käytän nimitystä ”yksinäisyys”. Se on tietystä mielessä paradoksaalinen. Kertomushan syntyy sosiaalisista suhteista eli henkilöiden välisestä vuorovaikutuksesta, mutta vaikka Kivi on runoilijana kertoja, hän puristaa usein sosiaalisen kanssakäymisen minimiin.

Tästä yksinkertainen versio on tietysti kokonaan tai enimmäkseen omissa oloissaan pysyttelevä henkilö, kuten ”Metsämiehen laulun” ja ”Ensimmäinen lempi”-runon eränkävijät, ”Kanervakankaalla”-runon miilun vartija tai elämänsä yksin viettävä päähenkilö runossa ”Mies”.³ Näistä ”Ensimmäinen lempi” on erityisen mielenkiintoinen. Siinä hän päähenkilö on ensin yksin metsässä, jossa hän jäljittää ja tappaa karhun. Tullessaan sitten ihmisten ilmoille hän menee musiikin houkuttelemana katsomaan häitä ja rakastuu päätä pahkaa morsiameen. Tämä on kuitenkin ”[t]oisen kallis aarre” ja näin päähenkilö lopulta palaa metsän yksinäisyyteen riistääkseen itseltään hengen. Sitä ennen hän ”[t]ok vielä viipyy – – häitä katsellen” mutta ei puhu kenenkään kanssa ja ryntää pois ”viimein äänetönä” (s. 25). Toisin sanoen silloinkin, kun läsnä on muita ihmisiä, minkäänlaista kanssakäymistä ei esiinny.

Sama tilanne vallitsee markkinoilla runossa ”Anjanpelto”, jossa minähahmo näkee kaukaa kauniin immen:

Mutta katos neito näöstäni,
Kansan joukkoon peittyi hän,
Enkä löydä enään haamuansa
Anjanpellon ihanal,
En tän maailman turul lakealla
Silmiensä tähtiparii nää.
(Kivi 1977: 73, säkeistö 7.)⁴

Läsnä olevat ihmiset, kansanjoukko markkinoilla ja myöhemmin maailman turuilla, ovat siis näkemistä haittaavaa massaa eivätkä henkilöitä, joiden kanssa runon minähahmo voisi puhua esimerkiksi saadakseen tietoa kadonneesta naisesta.

Vastaavasti Kivi kuvaa mielellään ihmisten yhdessäoloa ryhmässä seuraavalla tavalla. Onnettoman metsästäjän itsemurhan jälkeen ”pauhinalla ilojoukko viettää / Häitä kauniin neitosen” ja ”hääkunta pyörien ringissä juoksee” (”Ensimmäinen lempi”, s. 26). Runo ”Karhunpyynti” alkaa sanoilla ”Miesjoukko urhea metsähän hiihtää” (s. 75) ja jatkuu loppuun asti tähän kollektiiviseen tyyliin. Samaa mallia noudattaa runo ”Myrsky”. Siinä miehet taistelevat pelastaakseen laivansa vellovan meren kourista

³ Ensin mainitsemastani runosta Koskimies toteaa henkilökeskeisesti mutta mielenkiintoisella tavalla yleistäen: ”Syvemmin katsoen ’Metsämiehen laulu’ ilmentää tekijänsä kaipuuta salomaan yksinäisyyteen – se oli hänessä pysyvä tahdonsuunta” (1974: 117). Vastaavasti Haapala 2012 sanoo *Kanervalasta*: ”Kaipuu pois valmiista, joko asutusta maailmasta tai ihmisen maailmasta ylipäänsä, onkin keskeinen koko teoksessa.”

⁴ Viittaus on Aleksis Kiven *Koottuihin runoihin* (toim. Lauri Viljanen); jatkossa viitataan runositaateissa teokseen pelkällä sivunumerolla ja tarvittaessa täsmennän viitettä runon nimen ja/tai säkeistön tai säkeiden numerolla.

mutta jäävät kauttaaltaan monikossa kuvatuksi joukoksi, jossa kukaan ei kertaakaan puhu toisten kanssa. Toisin sanoen silloinkin, kun tilanteeseen käytännön elämän kannalta kuuluu sosiaalinen kanssakäyminen, Kivi häivyttää sen. Yksinäisyydeksi nimeämäni periaatteen mukaan hääseurue, karhunmetsästäjät ja merimiehet toimivat yhtenä erillisenä yksikkönä – samaan tapaan kuin yksinäinen päähenkilö runoissa ”Ensimmäinen lempi” ja ”Metsämiehen laulu”.

Lauri Viljanen on huomannut, että runoista ”Kanervakankaalla”, ”Niittu”, ”Helavalkea”, ”Anjanpelto”, ”Rippilapset”, ”Jouluilta”, ”Karhunpyynti” ja ”Uudistalon-perhe” puuttuu ”yksilöitettyjä roolija muita hahmoja” (1964: 517). Toisessa yhteydessä hän on myös esittänyt tähän suhteutuvan mielenkiintoisen havainnon, että Kivellä ”lyyrillinen minä – on sangen vähäisessä määrin yksilöitynyt” (1953: 134). Näihin piirteisiin liitän Kiven runojen tyypillisenä ominaisuutena erisnimien säännönmukaisen korvaamisen sellaisilla yleisnimillä kuin ”impi”, ”nuorukainen”, ”mies”, ”äiti”, ”lapsi”. Se on tietysti kansanrunoudesta periytyvä piirre, mutta Kiven runomaailmassa se saa oman merkityksensä. Erisnimethän ensinnäkin erottavat henkilöt toisistaan, eli niitä on hyvä käyttää heidän vuorovaikutuksensa kuvauksissa. Kun tällainen kuvaus on kuitenkin näissä runoissa harvinainen ilmiö, erisnimiä ei tarvita. Toiseksi erisnimi asettaa yksinäisenkin henkilön sosiaaliseen kenttään. Kuvitelkaamme, että metsään sijoittuvan itsemurhan kuvaus runossa ”Ensimmäinen lempi” päättyisi tällä tavalla:

Äänetönnä makaa Olli
Ja tunturin lumena
Kasvonsa loistaa,
Ja katkera vakuus on huulillens seisnyt.
(s. 26, mukailten lainattu)

Vaikka vainaja on tässä vallan yksin, nimen käyttö muistuttaisi lukijaa siitä, että hän on kuulunut sosiaaliseen yhteyteen, jossa hänet tunnetaan ja häntä puhutellaan nimellä. Kun runossa itse asiassa tässä kohdassa ei käytetä nimeä vaan sanaa ”hän” – ja muissa kohdissa yleisnimiä kuten ”nuorukainen” – henkilön erillisuus ja sosiaalisten yhteyksien puute korostuvat.

Nimeämisen yleensä käyttämättä jäävä potentiaali toteutuu harvinaisella tavalla runossa ”Alma”. Siinä päähenkilön näkyvään nimeämiseen liittyy kuvaus sosiaalisesta kentästä, jossa Alma kärsii äitipuolensa kasvatukselta, harjoittaa hyväntekeväisyyttä ja jossa viimein monet surevat hänen kuolemaansa. Toisaalta tässäkin harvinaisen ”sosiaalisessa” runossa yksinäisyyden periaate johtaa siihen, että kuvaus keskittyy omilla oloissaan liikkuvaan Almaan, jonka kaipuu tuonpuoleiseen ylittää sosiaalisten suhteiden merkityksen.

Inhimillisen kanssakäymisen välttäminen henkilöiden kuvauksissa esiintyy myös muissa muodoissa. ”Kaunisnummella”-runossa äiti ja lapsi ovat kaksi toisiinsa läheisesti liittyvää henkilöä, mutta heidät pidetään erillään: ensin lapsi lähtee yksin metsään äidin nukkuessa ja sitten äiti etsii yksin lastansa. Silloinkin kun he tapaavat, kertojan katse viipyy pelkästään äidissä ja lopulta ”hellemmin kuin ennen tytkyi sydän / Sydänt vastaan somas hiljaisuudes” (s. 14).

Viimeksi mainittu ilmiö, vaitonaisuus, toistuu runossa ”Sunnuntai”, jossa kaksi rakastavaista viettää kokonaisen päivän ilmeisesti puhumatta: ”vait oli impeni kaino – – Niin vietimme lempeäs laaksos / Päivämme autuaan” (s. 34). Kaunista yhdessäoloa kummassakin tapauksessa, mutta myös mielenkiintoista siinä mielessä, että samoin kuin ihmisjoukon kohdalla äidin ja lapsen tai rakastavien suhdetta kuvataan ikään kuin yhden yksinäisen henkilön olotilana. Vastaavasti ”Joulu-ilta”-runossa kerrotaan, että illan päättyessä ”[ä]änettä kauvan istuvat kaikki” (s. 62), ja sitä ennen tämänkin seurueen yhdessäoloa on kuvattu tavalliseen tapaan ilman sisäistä kanssakäymistä.

Poikkeuksen ryhmäkäyttämisen kuvaustavasta muodostaa josain määrin runo ”Lintukoto” (s. 28). Siinäkin henkilöitä ei yksilöidä eikä nimetä, ja usein heitä kuvataan yllä mainitulla tavalla kollektiivina. Kerran kuvaus kuitenkin tarkentuu ja siirtyy hiukan lähemmäksi:

Silloin liike elävä on impiparves,
Silloin kieli virkeästi livertelee,
Kilahtelee usein naurun hopeekello. –
(säkeet 36–39)

Kanssapuhe ilonen käy pöydän ääres
Elämästä Lintukodon saares kauniis,
Tarinoja himmeit mailmoist kaukaisista
Siinä haastellaan ja ihmetellään
Ympär pitkän pöydän, tuuheen metsän varjoss – –
(säkeet 43–47)

Ylipäänsäkin Lintukodon saaren lämminhenkinen yhdessäolo laajentaa ”Joulu-ilta”-runon vastaavaa mutta paljon lyhyempää ja abstraktimpaa kuvausta. Tämä on tavallaan mieltä ylentävää. Onhan Lintukoto erilaisine talonpoikaisyhteiskunnan toimintoineen ja huvituksineen realistisesti toimiva maanpäällinen paratiisi, jonka ihminen periaatteessa voisi saavuttaa. Toisaalta sen asukkaat ovat niin tavattoman pienikasvuisia, että he voivat pareittain ratsastaa joutsenen selässä. Näin realismi hälvenee – tämä on sittenkin vain peukaloisten kansoittama, ihmisten ulottumattomiin jäävä puhdas satumaailma.

Sadun ulkopuolella ihmiset voivat Kiven runomaailmassa toimia ja elää yhdessä, mutta heidän keskinäistä vuorovaikutustaan kuvataan useimmiten niin vähän, että sen ymmärtäminen jää lukijan myötämielisyyden varaan. Ja tarkkaan ottaen sellainen ymmärrys on ehkä väärinymmärrystä. Kiven runomaailman omien periaatteiden mukaan joukossa ei oikeastaan ole yksilöiden välistä sosiaalista kanssakäymistä. Tältä kannalta on sitten luontevaa, että ”Maamme”-runossa kotimaan ylistys kohdistuu pikemmin luontoon kuin ihmisiin.

Toki Kiven runoissa kuvataan inhimillistä kanssakäymistä, mutta vain tietyissä muodoissa. Lempeästä suhtautumisesta kanssaihmiisiin kerrotaan lyhykäisestään kahdessa runossa:

Riensi vihelijäinen immen luoksi,
Avun, turvan aina sai,
Lohdutuksen murheellinen mieli,
Armon aina rikkoja.
(”Alma”, s. 45, säkeistö 5.)

Köyhän turva, orvon suoja aina
 Onpi majassans mies äänetön,
 Harvoin sanat hänen huulil kaikuu
 ("Mies", s. 106, säkeistö 31, säkeet 1–3.)

Tämä on kaunis mutta ilmeisesti pinnalliseksi jäävä yhteys vaihteleviin vieraisiin. Kiinteämpää suhdetta eli ystävyyttä tai aikuisten välistä sukulaisuutta Kiven runomaailmasta tuskin löytyy. Toki "Ikävyys"-runon puhuja lausahaa "No, ystävät!" (s. 111), mutta ei seurustellakseen heidän kanssaan vaan ainoastaan pyytäkseen heiltä hautaamista kuolemansa jälkeen – jopa niin, että haudan paikkaa ei millään tavoin merkitä. Tämä tarkoittaa osittain sitä, "että hän ei halua haudalleen kristillisestä uskosta muistuttavaa tunnusta" (Nummi 2005: 84), mutta myös sitä, että hän haluaa siirtyä ehdottomaan yksinäisyyteen, pois inhimillisestä yhteisöstä ja siihen liittyvästä ystävän muistamisesta tämän hautapaikalla.

Koskettavaa on todeta, että tässä yksinäisyyden maailmassa selvimmin ystävyyttä muistuttava tai sitä korvaava suhde on "Härkä-Tuomon" kiintymys härkiinsä. Kun härät on viety lahdattaviksi, Tuomo menee pitkäkseen, makaa kuvaavaa kyllä viikon vaitonaisena – "äänetönä" – kunnes kuolee pois (s. 217). Maatalon väki ei kuvauksen mukaan asiaan puutu eikä se muodostanut Tuomolle inhimillistä yhteisöä, jonka tähden hänen olisi kannattanut jatkaa elämäänsä.⁵

Kokonaisuutena katsoen yksinäisyys on siis Kiven runomaailmassa ensinnäkin kerronnallinen periaate: keskittyminen yksittäiseen henkilöön ja sosiaalisen vuorovaikutuksen välttäminen silloinkin, kun käytännön tilanne normaalisti katsoen suosisi sen kuvaamista ja esimerkiksi vuoropuhelun käyttöä. Toiseksi yksinäisyys on elämän ehto, jota ei muuta muiden ihmisten fyysinen läheisyys tai ihmisryhmän yhteinen toiminta.

Yksinäisyys ja rakkaus

Kummassakin mielessä yksinäisyys voi murtua, eli vuoropuhelu ja yhteisyys voivat syntyä, mutta vain kahdenlaisessa ihmissuhteessa. Ensimmäinen on äidin ja lapsen välinen suhde. Runoissa "Kaunisnummella", "Lapsi" ja "Sydämeni laulu" lapsi on pieni eikä vuorovaikutuksessa käytetä sanoja. Sen sijaan runoissa "Eksynyt impi" ja "Äiti ja lapsi" esiintyy vuoropuhelua joko referoituna tai siteerattuna. Näissä viidessä runossa suhteet ovat lämminhenkisiä ja sinänsä ongelmattomia mutta ne kariutuvat viimeksi mainituissa tapauksissa ulkoisiin olosuhteisiin. Kaikki nimihenkilöt, impi yhtä lailla kuin äiti ja lapsi, kuolevat runon kuluessa. Kauan läheinen suhde ei jää voimaan tässä runomaailmassa.

Toinen – ja Kiven runomaailmassa tärkein – inhimillisen läheisyyden mahdollisuus on miehen ja naisen välinen suhde. Yksittäiset runot käsittelevät eri rakkaussuhteita, mutta kun niitä on kokonaista viisitoista kappaletta, ne nostavat rakkauden hänen runoutensa erääksi

⁵ Koskenniemi on pannut merkille, että Härkä-Tuomon "emotionaalinen maailma rajoittuu hänen Luikiinsa ja Poikaansa, hänen vetojuhtiinsa" (1934: 207), mutta koska hän ei ymmärrä yksinäisyyden hallitsevaa merkitystä Kiven runomaailmassa, hän katsoo ilmiön johtuvan Tuomon karusta hämäläisluonteesta.

päämotiiviksi. Näin vaikka jätänkin ryhmän ulkopuolelle sen kaksi mahdollista jäsentä, runot ”Unelma” ja ”Pilvilaiva”, joissa impi on vain unennäkö. Muun muassa tätä laskennallista taustaa vasten joudun kovasti oudoksumaankin Tarkiaisen väitettä, että Kiven runoudessa rakkaudella on ”verraten vähäinen sija” (1950: 305).

Rakkausrunoista puolet eli kahdeksan runoa kuvaa onnellista rakkautta. Se orastaa runoissa ”Ruususolmu” ja ”Helavalkea”; kukoistaa runoissa ”Onnelliset”, ”Pohjatuuli”, ”Sunnuntai”, ”Uneksuminen” ja ”Keinu”; ja on runossa ”Udistalon-perhe” edennyt avioliiton yhteiseen arkeen. Näissä runoissa yksinäisyys elämäntilanteena on voitettu mutta melko pitkälle se vallitsee edelleen kanssakäymistä häivyttävänä kerronnallisena periaatteena. ”Pohjatuulella” nuorukainen ajattelee näkemäänsä mielitiettyä mutta on itse asiassa yksin metsässä. Runossa ”Uneksuminen” mies on ilmeisesti rakastettunsa luona mutta runo ei kuvaa heidän kanssakäymistään vaan miehen unta kuolemasta, joka paljastuu naisen suudelman myötä rakastelusta johtuneeksi niin sanotuksi ”pieneksi kuolemaksi”. ”Ruususolmussa” kuvataan sekä miestä ja naista, mutta edelleen erikseen vaikka miehen lähettämä kirje ja matkan päästä luodut katseet yhdistävät heidät. ”Helavalkea”-runon helluntaijuhliissa muutamat nuoret löytävät toinen toisensa tanssien, muutamat kuitenkin siten, että ”[v]iidassa kuiskaavat kultasten kieltä / Impi ja nuorukainen” (s. 79). Runoissa ”Onnelliset”, ”Sunnuntai” ja ”Keinu” rakastavaiset ovat luonnossa yhdessä mutta eivät puhu keskenään.

Rakkausrunojen piirissä ainoa selvä poikkeus tämän tyyppisestä kanssakäymistä häivyttävästä kerronnasta on ”Udistalon-perhe”. Siinäkin mies ja nainen ovat enimmäkseen yksin, toinen metsässä, toinen maatalossa, mutta he kohtaavat vaimon tuodessa miehellensä aterian. Silloin kerrankin realistisesti kuvatussa maailmassa esiintyy samantapainen arkinen puheyhteys kuin Lintukodossa:

Mutta mies hän kertoilevi,
Kuinka ennen lapsena
Tässä karjas käydessänsä
Taloa hän rakensi.

Missä seisoi asuinhuone,
Missä talli, ometto,
Kuinka naapurien kanssa
Raja-aidoist riideltiin.

Kuinka kurja emäntäinen
Isännältä löyly sai,
Kosk ei miesten työstä tulles
Valmis ollut atria.

Tätä kuulteleevi nainen
Ilonaurun helinäl;
Ruusut hänen poskil hohtaa,
Katsantonsa liekehtii.
(s. 91, säkeistöt 13–16.)

Kuten viimeisestä säkeistöstä ilmenee, tässäkin on taustalla naisen viehättävyydelle rakentuva rakkaussuhde – äiti-lapsi-suhteen lisäksi ainoa mahdollisuus yksinäisyyden ylittämiseen Kiven runomaailmassa.

Tämä mahdollisuus jää kuitenkin usein toteutumatta, eli rakkausrunojen toinen puolisko käsittelee tavalla tai toisella onnettomuutta aiheuttavaa rakkautta. Runot ”Anjanpelto”, ”Niittu”, ja ”Ensimmäinen lempi” kuvaavat miehen näkökulmasta rakastumista, josta ei koskaan seuraa suhdetta, koska hänen kaukaa näkemänsä hurmaava nainen joko katoaa tai on jo naimisissa. Runoissa ”Mies”, ”Jäähyväiset”, ”Tornin kello” ja ”Oli mulla kulta kaunoinen” suhteet on aloitettu, mutta ne katkeavat hylkäämiseen, pakkoeroon tai kuolemaan. Näissä tapauksissa päähenkilön yksinäisyys siis jatkuu, joko samaan tapaan kuin aina ennen tai rakkaussuhteen muodostaman lyhyen katkoksen jälkeen. Sen jälkeen tämä olotila ei muutu, eli yksin jääneen henkilön kohtalo on itsemurha runossa ”Ensimmäinen lempi” ja kuoleman kaipaus runossa ”Tornin kello” tai elinikäinen suloisen katkera muisto runoissa ”Anjanpelto”, ”Niittu”, ”Oli mulla kulta kaunoinen” ja ”Jäähyväiset”.

Jonkinlaista onnettoman rakkauden voittamista edustaa vain kaksi runoa, ”Jäähyväiset” ja ”Mies”. Ensimmäinen mainittu on kerronnaltaan sikäli erikoinen, että siinä esiintyy pitkäkö Nuorukaisen ja Immen välinen dialogi. Tässä – samoin kuin unennäössä ”Pilvilaiva” – inhimillistä kanssakäymistä kuvataan siis tarkemmin kuin muualla Kiven runotuotannossa, mutta riipaisevaa kylläkin vain johdantona elinikäiseen eroon. ”Jäähyväisissä” (s. 167) ilmaistaan kuitenkin toive tuonpuoleisesta tapaamisesta:

Mitä sankar tääl
Elon taistelossa kadottaa,
Hälle antaa jälleen toinen maa.
Siellä, oi siellä
Armiaaks onneks
Taas hän aarteensa saa,
Joka täällä poissiirtyi.

Se ei silti riitä lohdutukseksi vaan impi jatkaa: ”Mutta itkenpä ain, / Että kultani heitän!” (s. 168). Runossa ”Mies” rakastetun hylkäämä päähenkilö viettää loppuelämänsä yksin mutta saavuttaa vuosien mittaan jonkinlaisen mielenrauhan niin, että kykenee antamaan petolliselle naiselle anteeksi.

Tällaisista piirteistä huolimatta näissäkin kahdessa runossa valitsee tumma pohjavire. Runoja yhdistelevässä luennassa sen voidaan katsoa varjostavan myös onnellisen rakkauden kuvauksia, kun toisissa vastaavanlaisissa runoissa näemme usein suhteen katkeavan. Runossa ”Uudistalon-perhe” tämän tapainen varjo vilahtaa toisen, riitaisemman avioliiton kuvauksena (”Kuinka kurja emäntäinen / Isännältä löylyy sai”, s. 91) ja runossa ”Keinu” se lankeaa katoavaisuuden muodossa viimeiseen säkeistöön. Siinähan kaukainen Onnela, johon puhuja on halunnut lentää impensä kanssa, muuttuukin Unholaksi samalla kuin immen poski kalpenee. Yksinäisyyden maailmassa rakkaus on aina uhanalaista.

Kaukainen onni

Paitsi yksinäisyyden tematiikkaan Kiven rakkausrunot liittyvät myös onneen ja onnettomuuteen, joiden välinen jännite muodostaa hänen runomaailmansa kolmannen perusolottuvuuden. Nämä ääripäät erote-

taan yleensä jyrkästi: ihmistä tai koko hänen elinpiiriään määrittelee joko onni tai onnettomuus. Toisella tavalla ilmaistuna: Kiven runomaailman periaate on tässä suhteessa pikemminkin ”on–off” kuin ”liukuva skaala”.

Tätä tähdentäessäni liityn jossain määrin aikaisemman tutkimuksen muodollisesti vastaavanlaisiin, joskin ”sisällöltään” erilaisiin havaintoihin. Rafael Koskimies on yksittäisenä huomiona todennut, että runoissa ”Ruususolmu” ja ”Mies” päähenkilöt tuntevat, että ”rakkaudessa on kysymyksessä vain joko–tai, vain Elysium tai Hades” (1974: 122). Laajakantoisemmin Lauri Viljanen kirjoittaa: ”Oman ja oudon välinen jännitys on Kiven perusinhimillisiä sielunasenteita. Molemmat tekijät, kotiutuneisuus ja vieraantuneisuus, väreilevät mukana, kun hän runoudessaan etsii olemassaolon mielekkyyttä ja kauneutta.” (1953: 36.) Valitettavasti Viljanen ei kuitenkaan järjestelmällisesti sovelta huomiotaan runoanalyysia ohjaavana periaatteena. Näin ollen jää epäselväksi, miten hänen näkemänsä jännite suhteutuisi toteutuneena analyysiotteena korostamaan onni/onnettomuus-dikotomiaan.

Rakkausrunoissa tämä dikotomia näkyy selvästi. Ääripäiden väliin sijoittuu ainoana välimuotona päähenkilön elinikäinen resignaatio runossa ”Mies”. Muuten yhteys myötämieliseen rakastettuun on suurinta onnea, esimerkiksi runoissa ”Ruususolmu” ja ”Onnelliset”, ja sen puuttuminen tai katkeaminen syvintä onnettomuutta, kuten runoissa ”Ensimmäinen lempi” ja ”Tornin kello”.

Sama kaksijakoisuus ilmenee myös toisissa yhteyksissä tavalla, jota kuvastaa hyvin ”Ensimmäinen lempi” -runon kohta, jossa metsästä tullut mies näkee häissä hurmaavan naisen:

Mut morsian, se nuori, mustakihar,
Huohuttaen tanssist käy.
Hän kaunis on kuin ehto Eedenissä,
Vakaa, kaino, viaton.
Kuin ihmeellii'n kangastus
Toivomme maasta
Hän seisoo viirauksen lehtien varjos.
(s. 24, säkeistö 7)

Tässä vertauksessa yhdistyvät Kiven runomaailman onnen – ja varsinkin kaukaisen onnen – kaksi ilmenemismuotoa: rakastettu ja tuonpuoleinen.

Paratiisinomaiselle tilalle löytyy Kiven runoista ”Eedenin” lisäksi monta nimitystä. Yleensä ne nojaavat kristinuskoon kuten ”Saaronin viherjät niitut” (”Rippilapset”, s. 87), ”kangastus autuaast maasta” (”Nuori karhunampuja”, s. 144), ”[s]ointo – – taivasten” (”Alma”, s. 47) tai ”[t]aivaan korkee sali”. Viimeksi mainittu on kuitenkin lapsen mielestä taivaan rannalla hämmäyttävä ”Kaukametsä”, jossa on ”onnellisten maailma – – autuaitten maa” (”Kaukametsä”, s. 32). Tällaista suomalaiskansallista lähdeä lainaten kuoleman jälkeinen matka voi myös suuntautua ”Kaunolaan” (”Eksynyt impi”, s. 69); kerran onnen maa on myös antiikin ”Elysium” (”Ruususolmu”, s. 96); ja kerran kuollut soturi siirtyy aatehistoriallisesti epämääräiseen ”korkeuden linnaan” (”Sota”, s. 38).

Nimityksestä riippumatta onnen maa on ulottumattomissa, taivaissa tai lintukodon satumaailmassa. Taivaan onneen voi luonnollisesti siirtyä vain ”on–off”, kuolemalla. Jyrkän kaksijakoisesta ajattelusta seu-

raa lisäksi, että jos onni on tuolla niin täällä on onnettomuus. Niinpä rakastetun kuolema kirvoittaa neidolta ihmiseloa koskevan yleistyksen, jossa huomattakoon miten sana ”reikä” – toisin kuin tässä yhteydessä tavallisempi ”aukko” – korostaa onnen auringonpaisteen lyhytaikaisuutta: ”Mihin vertaan ihmis-onnen? / Mikä ompi ilo tääl? / Päivän paiste pilven reijäst / Kankahalla autiol.” (”Tornin kello”, s. 22.) Tuttua raamatullista sanontaa käyttäen ”Äiti ja lapsi” -runo muotoilee saman ajatuksen näin: ”Murheen laaksoon katsahtavat he” (s. 86) eli äiti ja poika, jotka kukin tahollaan kuoltuaan ovat muuttuneet taivaan tähdiksi.

Viimeksi mainitussa tapauksessa murheen alhon kurjuuteen on todellinen syy, köyhyys ja nälkä, mutta kaksijakoinen ajattelu tuottaa onnettomuuden kokemuksen tällaisen syyn puuttuessaakin. Näin käy runossa ”Eksynyt impi”, jossa nuoren naisen elämäntilannetta ei kuvata mitenkään kielteisesti. Siitä huolimatta, nähtyään metsässä vision lailla ylimaallisen ylkämiehen, hän päättää kuolemalla siirtyä autuutensa mahaan. Elämä on ollut hänelle ”[s]oma päivä, kaunis kultapaiste”, mutta hän ylistää sitä ainoastaan tilana, ”[j]oka aukas tieni Kaunolaan” (s. 69). Kun *tuolla* on todellinen onni, *täällä* ei voi olla mitään arvokasta.

Sama ilmiö esiintyy runossa ”Alma”, jossa päähenkilö ”riutuen – – katsahtelee / Sineyteen korkuuden” ja tuntee, että sydämessä ”virtasi vaan lemмен liekki / Taivaallisest säteillen” (s. 46). Niinpä hänkin kuolee pois. Miksi? Vain siksi, että tuonpuoleisessa onnessa on niin paljon parempi olla kuin tämänpuoleisessa elämässä.

Näissä kahdessa tapauksessa pyrkimys taivaan onneen on siis tavallaan pyrkimystä rakastetun luo – yljän luokse lemмен leiskuessa! Käänteisesti ”Ruususolmun” nuori nainen kokee orastavan maallisen rakautensa näin:

Ja kun haastelee hän, toisialla
Toki kuleksivat aatoksens.

Senpä näyttää hänen huultens hymy
Suloinen, täys lemмен hekumaa;
Niinpä hymyileevi sielu taivaas,
Pyhää kirkkautta hengittäin.
(s. 97, säkeistöt 18, säkeet 3–4 ja 19)

Näin jälleen kerran toisiinsa vertautuu onnen kaksi perusmuotoa Kiven runomaailmassa, yhteys rakastettuun ja siirtyminen tuonpuoleiseen.

Toisaalta niitä erottaa sukupuolijakauma. Kahdessatoista rakkausrunossa näkökulma on miehen, vain yhdessä (”Tornin kellossa”) naisen ja yhdessä (”Ruususolmussa”) kummankin osapuolen. Käänteisesti kaikki tuonpuoleiseen onneen pyrkivät henkilöt ovat naisia, ja tätä kuviota tukee myös naispuolisen henkilön visionaarinen avaruusmatka runossa ”Immen unelma”. Miesten unennäöt ovat maanläheisemmät (runoissa ”Unelma” ja ”Pilvilaiva”), ja silloinkin, kun runossa ”Kesä-yö” ilmeisesti miespuolinen minähahmo tähyilee kastamattomien tuonpuoleiseen olotilaan, sillä ei ole hänelle henkilökohtaista merkitystä.

Miesten pyrkimys onneen on Kiven runomaailmassa sen sijaan tämänpuoleinen, yleensä kohti rakkauden täyttymystä mutta yhdessä tapauksessa pois myrskyn kourista kotisataman onneen (”Myrsky”). Jos

miehet kuolevat, he saattavat kuitenkin päästä tuonpuoleiseen, kuten ”Sota”-runon soturi ja ilmeisesti myös ”Mies”-runon päähenkilö, joka päättää elämänsä ”hymy taivaallinen” huulillaan (s. 107). Tätä onnea ei miehille kuitenkaan taata samalla tavalla kuin naisille, joten ”Ensimmäisen lemmen” itsensä surmannut metsästäjä jää vain metsään makaamaan, ja ”Härkä-Tuomon” kohdalla toteutuu ”Ikävyys”-runon toive näkymättömiin painuvasta haudasta.

Mainitsemani kristillisistä muistumista huolimatta on merkillepantavaa, että Kiven runomaailmassa käsitys onnettomuudesta poikkeaa kristillisestä: siinä ei sovelleta synnin tai lankeemuksen käsitettä. Jonkinasteisen poikkeuksen muodostaa ”Paimentyttö”, jossa vanha nainen moittii päähenkilön Katrin syntistä turhamaisuutta. Kiven runojen vallitseva näkemys on kuitenkin se, että maailma on ihmiselle paha, mutta ei sen takia, että häntä rangaistaisiin synneistään tai että hän on menettänyt kerran omistamansa paratiisin.⁶ Pikemminkin köyhyys, nälkä ja joskus rakastetun kylmäkiskoisuus ovat niitä käytännön olosuhteita, joista kärsimys kumpuaa.

Siitä huolimatta Kiven näkemys ei ole melioristinen. Toki ihmiset voivat tapauskohtaisesti parantaa tilanteensa, esimerkiksi pelastumalla myrskystä runossa ”Myrsky” tai lähestymällä rakastettua runossa ”Ruususolmu”. Yleisemmällä tasolla Kiven runomaailma ei kuitenkaan anna mitään viitteitä siitä, että yhteiskunnallisen toiminnan tai Runebergin Paavon tapaisen uutteruuden kautta ihminen ja yhteiskunta voisivat siirtyä edes jonkin verran onnettomuudesta kohti onnea. Hänen ankaran kaksijakoinen ajatusmallinsa säilyttää sekä onnettomuuden että onnen ääripäät. Ihmisen paikka on yleensä ensin mainitussa, taivas kun on kaukainen ja pysyväinen lempi harvinainen.

Runoelmat ja runomaailman suhde Kiven muuhun tuotantoon

Edellä hahmottelemani runomaailmaan Kiven alussa mainitsemani kolme runoelmaa suhteutuvat seuraavalla tavalla. Ne ovat tietysti kaikki kerronnallisia, ja ”Paimentyttö” seuraa myös yksinäisyyden periaatetta. Näin siitä luonnollisesta syystä, että päähenkilö ajan tavan mukaan täyttää tehtävänsä yksin aholla, mutta myös siksi, että hän jää kadonnutta karjaa etsiessään yksin vaikka tapaakin metsässä kaksi aikuista. Naispuolisena henkilönä hän saattaa kuitenkin – Kiven runomaailman sukupuolijakauksen mukaisesti – saada itselleen merkityksellisen yhteyden ylimaallisiin voimiin: enkeli kertoo hänelle karjalauman sijainnin. Näin tytön tunnetila heilahtaa hädästä riemuun, eli runoelma seuraa onnettomuuden ja onnen kahtiajakoa. Yhteenvedonomaaisesti se jopa kiinnittää kahtiajakoon huomion laushtamalla: ”Surun päivä, ilon päivä!” (s. 207).

”Atalantta” rakentuu samalla tavalla. Päähenkilö on yleisesti arvostettu linnan valtijatarta mutta vihollisten hyökkäyksen suistettua hänet onnettomuuteen hän lähtee yksin mieron tielle. Mielenkiintoista

⁶ Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että Kiven kirjailijakuvaan ei muulla tavoin kuuluisi ”uskonnollisuutta” – piirre, jota Tarkiainen (1950: 292) ja Viljanen (1953: 57) mielestäni liian kärkeästi pyrkivät kieltämään.

kyllä tämä toistuu. Päästyään takaisin entiseen valta-asemaansa Atalantta muuttuu omia aikojaan jälleen onnettomaksi ja lähtee yksin kiertämään tienoota. Kun syy tähän outoon käyttäytymiseen jää epäselväksi, tuntuu siltä, että tämä kertomuksen vähemmän vakuuttava käänne johtuu ensisijaisesti yksinäisyys- ja onni/onnettomuus-periaatteiden seuraamisesta.⁷

Viimein myös ”Kontiolan kaski” seuraa onni/onnettomuus-periaatetta, jopa kahdella tasolla. Onnettomuus on sekä kulovalkea että nuorten rakastavaisten liiton kariutuminen tytön isän kieltoon. Sammuttamalla palon Peltoniemen Tommi kääntää kuitenkin isän mielen, ja näin tämäkin päivä muuttuu ”onnen päiväksi” (s. 253), jonka päätteeksi Tommi ja Anna voivat haastella ”onnen kalliolla” (s. 257).

Sen sijaan ”Kontiolan kaski” ei seuraa yksinäisyyden periaatetta. Ihmisjoukko taistelee luonnonvoimia vastaan samalla tavalla kuin runossa ”Myrsky”, mutta tässä tapauksessa yksilöidään henkilöt ja heidän suhteensa, esimerkiksi Tommin ja Annan isän välinen jännite. Lisäksi useat henkilöt keskustelevat kulovalkean voittamisesta ja heille suodaan runsaasti erisnimiä. Samalla kuvataan kerrankin aikuisten välistä sukulaisuutta ja ystävyyttä eli läheisiä inhimillisiä suhteita, jotka ovat jotain muuta kuin miehen ja naisen välistä rakkautta tai äidin ja lapsen välinen yhteys. Näin ”Kontiolan kaski” toimii kaikkein selvimmin siltana Kiven runouden ja hänen muun tuotantonsa välillä. Sillan toiseen päähän sijoittuvat runomaailma, sen yksinäisyyden periaate ja jyrkkä kahtiajako onneen ja onnettomuuteen. Toisessa päässä näkyy draama- ja romaani tuotannon tapa kuvata yksilöityjen henkilöiden sosiaalista kanssakäymistä ja mielekästä inhimillistä toimintaa, jonka avulla elämää voidaan parantaa.

Tätä arviota runoelman välittävästä asemasta tukevat havainnot toisenkinlaisista yhteyksistä Kiven muuhun tuotantoon, eritoten hänen romaaniinsa. Rafael Koskimies toteaa runoelmasta, että se on ”vahvasti pohjustettu realiteetteihin” siten, että se saa ”samaa jyrkyyttä, mikä on ominaista ’Seitsemän veljeksien’ jokaiselle luvulle. Tavallaan ’Kontiolan kaski’ siten on täydennystä suureen romaaniin.” (1974: 255.) V. A. Koskenniemi on puolestaan esittänyt yleisluontoisemman huomautuksen, että moni Kiven runoista on ”syntynyt ikäänkuin lyyrillisenä säestyksenä proosaepoksen metsärunoudelle” (1934: 203). Tähän liittyen Lauri Viljanen on korostanut ”Härkä-Tuomon” henkilökuvan yhteyttä veljeksiin (1953: 93).

Käänteisesti Kiven romaani- ja draamatuotannosta ulottuu siltoja hänen runomaailmaansa. Sitä maailmaa edustaa romaanin loppupuolella väkevästi ”Sydämeni laulu”. Sen lähtökohtana on selvästi tuonpuoleisen onnen ja maanpäällisen onnettomuuden välinen dikotomia – ja tämä selittää runon näennäisen julmuuden. Äiti tahtoo tosiaankin saattaa tuudittamansa lapsen Tuonelaan, mutta ei pahuuttaan, vaan sen takia, että hän haluaa pienokaiselle pelkää hyvää: *siellä* on lapsen lysti olla, ei *täällä*, yksinäisyyden ja onnettomuuden maailmassa.

⁷ Korostan sanaa ”tuntuu” ja arvioon sisältyvää epäröintiä, ”Atalantta” kun on varsin arvoituksellinen runoelma. Sitä kuvaa mielestäni paljon paremmin Koskimiehen näkemys, että se on ”Kiven teoksista ehkä enimmänsä tulkinnanvarainen ja vaikeaselkoinen” (1974: 7), kuin Tarkiaisen väite, että siinä ”[k]irjailijan tarkoitus on selvä” (1950: 296).

Näytelmien osalta varsinkin varhainen ja monia runoja edeltävä *Kullervo* heijastaa kuvaamani runomaailman yleisilmettä. Henkilövalintana *Kullervo* vastaa sen onnettomia mieshahmoja, varsinkin ”Ensimmäinen lempi” -runon päähenkilöä. Molemmat ovat kukin omalla tavallaan harvinaisen yksinäisiä ja päätyvät onnettoman rakkauden jälkeen itsemurhaan. Näin ollen vaikuttaa siltä, että Kivellä on jo varhain kehittynyt yksinäisyyden ja onnettomuuden maailman ajatusmalli. Se on sitten toiminut eräänä kimmokkeena hänen valitessaan näytelmälleen niin oudon ”sankarin”, villin, kostonhimoisen, sukurutsaan ajautuvan. Oikeastaanhan jokin positiivisempi *Kalevalan* henkilöahmo olisi paljon paremmin sopinut orastavan suomenkielisen kirjallisuuden keulaan ja silloiseen kulttuurielämään, jota on arvioitu näin: ”vapautuva itsetunnon ja itsetuntemuksen tarve tuntui yleisössä: teatteri näytti kuin peilistä omaa ja uutta, sivistyksen virkeätä elämää” (Viljanen 1964: 484).

Kuvaamani maailmankatsomus ei siis suinkaan rajoitu Kiven runomaailmaan. Sitä se hallitsee, koska runous tarjoaa sille harvinaisen hyvän kasvualustan kirjallisuuden lajina, joka usein rajautuu yhden henkilön elämäntunteeseen ja jolta ei odoteta sosiaalisen kanssakäymisen tai päämäärähakuisen toiminnan hahmottamista. Ilmetessään romaanissa ja draamoissa tämä maailmankatsomus limittyy näiden lajityyppien edellyttämään sosiaalisempaan maailmankatsomukseen, joka keskittyy ihmissuhteisiin ja mielekkääseen inhimilliseen toimintaan. Kahden eri katsomuksen välinen jännite tuottaa erityisesti *Kullervossa* ja *Canziossa* hedelmällisiä komplikaatioita sekä juonen että filosofisen pohdiskelun tasolla. Näytelmien nimihenkilöt ovat tavallaan yksinäisyyden maailman edustajia, jotka aurana ympärillään kantavat sen tragiikkaa sosiaalisessa maailmassa. Niinpä he tälle tragiikalle ominaisella tavalla ajautuvat itsemurhaan, mutta vasta monen mielenkiintoisen ja draamaa ylläpitävän käänteiden jälkeen.

Näin yksinäisyyden ja onnettomuuden maailma lyö läpi romaanin ja näytelmien vallan toisenlaisissa oloissa. Tästä löytyy tulevalle Kivitutkimukselle sarkaa: kuinka paljon tällaisia tapauksia löytyy – ehkä myös komedioista ja laajemmin romaanista – ja miten ne rikastuttavat kyseessä olevia teoksia ja selittävät niiden näennäisen outoja piirteitä?

Autio kangas

Kokonaisuutena katsoen Aleksis Kiven runotuotanto muodostaa melko yhtenäisen sarjan kertomuksia ihmiselosta. Olen löytänyt siitä tummemman pohjavirtauksen kuin yleensä on tapana. Vallan virheellisiksi ovat osoittautuneet ainakin optimistisimmat yleisnäkemykset, sellaiset kuin V. Tarkiaisen, että Kiven runoutta leimaa ”valoisa ja lempeä maailmankatsomus, luottamus rakkauden elämää ylläpitävään ja sovittavaan voimaan” (1950: 297) ja V. A. Koskenniemen, että Kiven lyriikassa ”sielun oma, hiljainen maailma on noussut runoilijan silmien eteen kuin autereinen kangastus tyyntyneiden, kuulaiden vesien ylle” ja ”kaikki ristiriidat ovat sovitetut, ajattomassa rauhassa” (1934: 190, vrt. 192 ja 214).

Näissä arvioinneissa ”Ikävyys” on outo poikkeus. Runoa ei tietenkään tarvitse lukea omaelämäkerrallisesti, vaan sen avaa hyvin teksti-, motiivi- ja lajipainotteinen lähestymistapa (ks. Nummi 2005, erityisesti 67–68). Mikäli sitä kuitenkin perinteisesti vallitsevan näkemyksen mukaisesti pidetään tunnustuksellisenä, sen marginalisointi on erityisen epäjohdonmukaista. Jos runossa ”tekijä puhuu omista nimissään” (Tarkiainen 1950: 303), eikö tämä kuvasta syvällistä traagista elämäntunnetta, jota kirjailijakuvassa ei voi ohittaa tilapäisenä poikkeuksena?

Esittämäni kokonaiskuvan puitteissa ”Ikävyys” on Kiven runomaailmassa pitkälle viety mutta edustava elämän traagiikan muunnos. Siinä huomattakoon muun muassa yhteys sekä kuolemaan päätyviin runoihin (sellaisiin kuin ”Ensimmäinen lempi”, ”Alma” ja ”Äiti ja lapsi”) että ”Tornin kello” -runon näkemykseen ihmiselosta. Sen ”Kankahalla autiol” -yleistyksen (s. 22) niveltyy läheisesti ”Ikävyys”-runon kysymys: ”Mi ikävyys, / Mi hämäryys sieluni ympär / Kuin syksy-iltanen autiol maall?” (s. 111). Näin ollen liityn tulkintatraditioon, jota Koskenniemi vierastaa mutta kuvaa hyvin sanoilla: ”Tämä elämäkieltävä runo on joskus tahdottu nostaa Aleksis Kiven koko muun runouden joukosta hänen todellisimman, syvimmän elämäntunteensa tulkiksi.” (1934: 202.)

Toisella tavalla ilmaistuna: näkemykseni mukaan ei riitä, että otamme Viljasen tapaan ”Ikävyys”-runon vakavammin kuin Tarkiainen ja Koskenniemi ja toteamme Kivestä, että ”hänen sieluntilansa ei likikään aina ollut valoisa” – jos kuitenkin pidämme Viljasen tapaan kiinni siitä, että ”[i]hmiselämän näkeminen ja hahmottaminen ’iloaskareksi’ oli hänen sisimpiä, vaistomaisimpia imperatiivejaan” (Viljanen 1953: 150).⁸ Mehän olemme voineet todeta, että vähintään yhtä ”sisimpiä”, runotuotantoa läpikotaisesti sävyttäviä tekijöitä ovat yksilön yksinäisyys, sosiaalisten suhteiden pinnallisuus tai puuttuminen, onnen kaukaisuus ja onnettomuuden toistuva tuskallinen realiteetti. Kiven runomaailman perusvire on traaginen.

Tämän ymmärryksen valossa Kiven lähimmäksi hengenheimolaiseksi nousee hänelle tuttujen runoilijoiden joukosta Erik Johan Stagnelius. Aivan oikeutetusti V. Tarkiainen on eritellyt yksittäisiä yhteyksiä (1950: 284–287 ja paikoin); V. A. Koskenniemi tähdentänyt, että Stagneliuksen ”hehkuvat romanttis-teosoofiset kaukonäyt ovat usein siivittäneet Kiven omaa mielikuvitusta” (1934: 215); ja Lauri Viljanen todennut, että

Stagnelius on tehnyt Kiven omat kristilliset varhaisvaikutelmat lyyrillisesti hedelmällisiksi, tehostanut niiden kuvitteellista lumoa, lisännyt niihin loistoa ja hehkua. Kun hänen miehuutensa homeerinen voima alkoi riutua, Stagnelius kiihkoisine tuonpuolisine näkyineen palasi jälleen hän oppaakseen. (1953: 170; vrt. Viljanen 1964: 512 ja 573.)

Vielä enemmän korostaisin kuitenkin näille kirjailijoille yhteistä traagista elämäntunnetta ja ankaran kaksijakoista maailmankuvaa. Toisaalta Kivi pidättäytyy Stagneliukselle ominaisesta uusplatonisesta spekuloinnista.

⁸ En tässä problematisoi Viljasen – hänen sukupolvelleen ominaista – tapaa puhua Kivestä henkilönä, vaan otan siitä substanssin, jonka voisi myös formuloida kirjailijakuvan erittelynä. Näin on mielestäni perinteisessä tutkimuksessa useinkin asian laita ja etenkin tässä, Viljasen analyysiote kun on kauttaaltaan pikemminkin tekstikeskeinen kuin biografinen.

Tähän liittyen, kuten olen jo todennut, hän ei sovelle syntiinlankeemuksen käsitettä – eikä sen koommin muita vastaavia käsityksiä ”putoamisesta” korkeuksien alkuperäisestä onnesta.

Kauttaaltaan traaginen Kiven runomaailma ei toki ole, vaan siihen sisältyy jossain määrin arkielämän tuottamaa tyydytystä. Saamme lukijoina seurata reipasta eränkävintä runoissa ”Karhunpyynti” ja ”Metsämiehen laulu”, miilun vartijan rauhallista rupeamaa ”Kanervakankaalla” tai seesteisiä yhteisiä hetkiä kuten ”Joulu-iltaa” ja ”Uudistalon-perheen” ateriointia. Perusasetelma on kuitenkin kerrontamuotoihin asti ulottuva ihmisen yksinäisyys ja maanpäällisen elämän kokeminen murheen laaksona. Onni on olemassa tuonpuoleisessa elämässä tai maan päällä molemminpuolisessa rakkaudessa. Rakkaus aiheuttaa kuitenkin usein kärsimystä, sen toteuttaminen on vaikeaa, ja pitkään se säilyy ainoastaan runossa ”Uudistalon-perhe”.

Kiteytyksenä tästä kaikesta toimikoon lopuksi rakastettunsa menettäneen nuoren naisen elämännäkemyks, jota vielä kerran lainaan runosta ”Tornin kello”:

Mihin vertaan ihmis-onnen?
Mikä omi ilo tääl?
Päivän paiste pilven reijäst
Kankahalla autiol.
(s. 22)

Tämä on Aleksis Kiven ominta runomaailmaa. Elämä on autiutta ja yksinäisyyttä. Onni on kaukana taivaissa. Joskus se heijastuu tämänpuoleiseen rakkauden muodossa. Vilaukselta. Sitten pilvet taas sulkeutuvat.⁹

LÄHTEET

- Haapala, Vesa 2012: ”Huomioita Aleksis Kiven Kanervalasta kokoelmana” [tekijän 15.11.2012 pitämä esitelmä]. <http://versoja.blogspot.fi/2012/11/huomioita-aleksis-kiven-kanervalasta.html>
- Kivi, Aleksis 1977: *Kootut runot* (toim. Lauri Viljanen). Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Koskenniemi, V. A. 1934: *Aleksis Kivi*. Porvoo, Helsinki: WSOY.
- Koskimies, Rafael 1974: *Aleksis Kivi. Henkilö ja runous*. Helsinki: Otava.
- Kramsu, Kaarlo 1979: *Runoelmia* (toim. Lauri Merikallio). Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Nummi, Jyrki 2005: ”Kuolla, nukkua vai uneksia? Aleksis Kiven ’lkävyys’ ja runoilijan metamorfoosit.” Teoksessa Pirjo Lyytikäinen, Jyrki Nummi, Päivi Koivisto (toim.), *Lajit yli rajojen. Suomalaisen kirjallisuuden lajeja*, s. 66–103. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

⁹ Vaikka olen nyt lukenut Kiveä tutkijana enkä kääntäjänä, en voi olla ruotsintamatta viimeksi lainaamaani kaunista säkeistöä:

Mihin vertaan ihmis-onnen?
Mikä omi ilo tääl?
Päivän paiste pilven reijäst
Kankahalla autiol.

Vad kan lyckan liknas vid?
Vad är glädjen här på jorden?
Solsken ur ett hål i molnen
på en mörk och öde mo.

- Pettersson, Torsten 2001: *Gåtans namn. Tankens och känslans mönster hos nio finlandssvenska modernister*. Stockholm: Bokförlaget Atlantis / Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- [Pettersson, Torsten] 2012: *Skapa den sol som inte finns. Hundra år av finsk lyrik i tolkning av Torsten Pettersson*. Helsingfors: Schildts & Söderströms / Skellefteå: Artos & Norma.
- Richard, Jean-Pierre 1961: *L'Univers imaginaire de Mallarmé*. Paris: Seuil.
- Scholes, Robert, Robert Kellogg 1966: *The Nature of Narrative*. London, Oxford, New York: Oxford University Press.
- Sepänmaa Yrjö 1984: "Aleksis Kiven kirjailijakuva. Metodologinen luonnos." Teoksessa Markku Envall (toim.), *Aleksis Kiven maailmasta. Esseitä ja tutkielmia*, s. 49–64. Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja 37. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sepänmaa, Yrjö 1986: *Kirjailijakuva*. Helsingin yliopiston Yleisen kirjallisuustieteen, teatteritieteen ja estetiikan laitoksen monistesarja 14. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Staiger, Emil 1961: *Grundbegriffe der Poetik*. 5. painos. Zürich: Atlantis. (1. painos 1946.)
- Tarkiainen, V. 1950: *Aleksis Kivi. Elämä ja teokset*. 5. painos. Porvoo, Helsinki: WSOY. (1. Painos 1915.)
- Viljanen, Lauri 1953: *Aleksis Kiven runomaailma*. Porvoo, Helsinki: WSOY.
- Viljanen, Lauri 1964: "Aleksis Kivi." Teoksessa Lauri Viljanen (toim.), *Suomen kirjallisuus III. Turun romantikoista Aleksis Kiveen*, s. 462–580. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura / Otava.